

Іван ПАТЕР (Львів)

СПРОТИВ ГАЛИЧАН ТОТАЛІТАРНОМУ РЕЖИМОВІ У ПОВОЄННИЙ ЧАС (1944–1953)

У другій половині 1944 р. вже на всіх західноукраїнських землях було відновлено радянську владу, що знаменувало повернення тоталітарного режиму з його екстремістськими діями і прагненням взяти реванш за власні злочини і прорахунки. ОУН і УПА на підставі постанов Третього Надзвичайного великого збору ОУН (21–25 серпня 1943 р.), політичної платформи Української Головної Визвольної Ради (11–15 липня 1944 р.) продовжували послідовно боротися за відновлення незалежності і соборності України, відстоювали права поневолених тоталітарними режимами народів на здобуття ними “незалежності та їх вільний політичний і культурний розвиток у самостійних національних державах, а також прагнули до порозуміння і мирного співжиття з усіма сусідами України на принципі взаємного визнання права на власні держави на етнографічних землях кожного народу”¹.

Нові обставини поставили перед керівництвом ОУН і УПА складне питання про доцільність продовження боротьби з могутньою радянською системою. У націоналістичних колах існували різні погляди на майбутні плани: по-перше, розглядалася можливість всенародного повстання з метою підняти населення інших територій для однієї спільної дії; по-друге, були думки щодо обмежених військових дій для послаблення сил ворога; по-третє, висловлювалися міркування вести дії тільки для захисту населення, тобто біологічної національної субстанції, шляхом оборонних дій перед ворожим терором². Очевидно, що форми і методи антибільшовицької боротьби потребували певного удосконалення й уточнення, але тут визначальною поставала тверда рішучість поєднати активний дух спротиву з життєвою волею народу – боротися і здобути перемогу.

Провідний ідеолог УПА Петро Полтава (Петро Федун), обстоюючи її політичну платформу, наголошував: “Перед українським народом 1944 р., з моментом нової окупації України більшовиками, стало питання: або добровільно скоритися окупантові і через це віддати йому на поталу всі завоювання українського самостійницького руху, поховати добровільно ідею Самостійної України, або всіма силами і до останнього чоловіка боронити себе, боронити національно-визвольний рух... Український народ вибрав цей другий шлях, добре здаючи собі справу з того, що цей шлях – це шлях надзвичайно важкої боротьби, що це шлях, який вимагатиме жертв. І не зважаючи на таку перспективу, десятки тисяч найкращих українців пішли в УПА, пішли в підпілля”³.

¹ Літопис Української Повстанської Армії (далі – Літопис УПА). – Львів, 1992. – Т. 8. – С. 38.

² Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. – Мюнхен, 1953. – С. 83.

³ Федун П. – “Полтава”. Концепція Самостійної України / упоряд. і відп. ред. М. Романюк. – Львів, 2008. – Т. 1. Твори. – С. 164.

Зазначимо також, що в той час нова політична тенденція радянської влади стосовно українства виявилася в таких заходах, як заснування в західних областях українських вищих навчальних закладів, об'єднання всіх українських земель (Бессарабії, Буковини, Закарпаття, Галичини) в одну Українську державу, що викликало певне занепокоєння в керівництва ОУН і УПА. Власне, це побоювання йшло від того, що вказані політичні заходи советів можуть послабити боротьбу проти більшовицького режиму.

Однак націоналістичне керівництво, очевидно, найбільше очікувало, що розбиті німці зможуть порозумітися із західними державами, щоб перешкодити радянській експансії. Це спонукало провід ОУН і командування УПА продовжити боротьбу з більшовиками, зосередитися на збройній протидії військам НКВС, прикордонним військам і частинам Червоної армії. Для тих, хто боровся за незалежність Української держави постав новий, трагічний етап конфронтації з радянською владою. В інструкції крайового керівництва ОУН надрайонним провідникам від 12 листопада 1945 р. наголошувалось: “УПА – це революційно-політична армія, що на своїх прапорах, із своїми революційно-повстанськими діями повинна нести в народну гущу слова нашої правди, демонструвати передусім нашу живучість і зігрівати народ до боротьби”⁴.

Восени 1944 р., коли ОУН і УПА сподівалися на воєнний конфлікт Заходу з Радянським Союзом, активність їхніх формувань досягла кульмінації. Так, тільки за період від 27 липня до 15 серпня 1944 р. у Львівській області формування УПА провели 75 різних акцій (напади на партійно-радянських працівників, збройні сутички з частинами Червоної армії та військами НКВС) з метою звільнити села від високих контингентів хліба і м'яса, примусового загального військового набору, масових вивозів, погромів і пограбувань місцевого населення. Внаслідок цих акцій вбито 11 працівників НКВС–НКДБ, 11 офіцерів і 36 солдатів Червоної армії⁵.

В окремих районах Львівщини влітку–восени 1944 р. повстанцям вдалося повністю опанувати політичну ситуацію. Зокрема, у Поморянському районі із 28 сільрад у 20-х було розпущено органи радянської влади, а у 8-ми повністю знищено сільський актив. На теренах Перемишлянщини, Поморянщини і Бережанщини восени 1944 р. у підрозділах УПА нараховувалося до 7 тисяч осіб. Активний характер мала діяльність повстанців у Буському районі, а у Перемишлянському великі скупчення відділів УПА були у селах: Кореличі, Добряничі, Прибень, Вовків, Мерещів, Копань, Неділиська. Навколо Львова, зазначалося в офіційній довідці обкому партії, села Рокитно, Ситихів, Стронятин, Зашків, Завадів сильно уражені активним націоналістичним підпіллям⁶.

У доповідній М. Хрущову від 29 серпня 1944 р. наголошувалося, що на Тернопільщині останнім часом значно активізувалися дії повстанців у Бережанському, Підгаєцькому, Козівському, Монастирському, Почаївському, Лановецькому, Шумському, Велико-Дедеркальському, Ново-Сельському, Гримайлівському і Коропецькому районах. За серпень 1944 р. в області вбито

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1716. – Арк. 10.

⁵ Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто, 2002. – Т. 4. – С. 265.

⁶ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛЮ). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 56, 72; Спр. 66. – Арк. 78.

13 голів сільських рад, 23 працівники НКВС–НКДБ і 2 партійні. “Беручи до уваги, що Тернопільське обласне управління НКВС оперативним складом не укомплектоване (із штату 1689 осіб наявні лише 698 і лише один батальйон військ НКВС), – жалівся секретар Тернопільського обкому партії І. Компанець, – прошу Вас, Микита Сергійович, надати нам допомогу, приславши в область одну бригаду військ НКВС для ліквідації бандформувань”⁷.

На Станіславщині загальна кількість учасників національно-визвольного руху (боївки ОУН і підрозділи УПА) на кінець 1944 р. сягала 30 тисяч осіб, нараховувалося 70 формувань УПА (22 тисячі особового складу). Ними на теренах області у серпні–грудні 1944 р. здійснено 743 бойові акції. Найчисельнішими вважалися повстанські курені “Трома”, “Блакитного” й “Різуна”, в яких налічувалося по 400–450 повстанців, озброєних кулеметами, автоматами, протитанковими рушницями, мінометами і навіть гарматами⁸.

У звільнених районах Дрогобицької області, згідно з даними партійних органів, на початок вересня 1944 р. нараховувалося 18 озброєних повстанських відділів загальною чисельністю понад 2 тис. осіб і 17 підпільних організацій ОУН кількістю до 1000 осіб. Станом на 1 жовтня 1944 р. на Дрогобиччині вже було зафіксовано 53 озброєні відділи УПА із загальною кількістю 3 тис. осіб, з яких 10 діяли по всій області, 18 оперували лише у своїх районах і 25 – не виходили за межі своїх сіл⁹. У Сколівському районі в той час знаходилося біля 1000 біженців з Полтавської, Київської та інших областей України, Кубані та Дону, які поповнювали ряди повстанців¹⁰.

Найпотужнішим оунівське підпілля на Дрогобиччині було в Комарнівському, Ходорівському, Новострілицанському, Жидачівському, Старосамбірському, Журавнівському, Сколівському і Турківському районах.

Під кінець 1944 р. організації ОУН перейшли в глибоке підпілля, виводили своїх активістів з сіл і міста, які під прикриттям лояльно налаштованих до радянської влади влаштовувалися на роботу в радянські установи, на фабрики, заводи, вступали до навчальних закладів різного рівня. У сільській місцевості багато повстанців жило у своїх домівках, суворо конспіруючись. Уночі в таких селах організували охорону на випадок приходу радянських частин.

У той час, зважаючи на обмежені можливості повстанців, вище керівництво визвольного руху розглядало як найбільш доцільну підпільно-партизанську тактику. Вона мала на меті, по-перше, примусити радянську владу тримати більше сил у містах і тим самим послабити свою присутність у сільській місцевості; по-друге, створити перешкоди на шляху зміцнення місцевої влади і паралізувати її дії проти визвольного руху; по-третє, зривати реквізицію сільськогосподарської продукції та інші заходи на селі¹¹.

Одним із заходів боротьби ОУН і УПА проти тоталітарного режиму невдовзі після вступу радянських військ на територію західних областей став зрив

⁷ Літопис УПА. Нова серія... – Т. 4. – С. 268–269.

⁸ Прикарпаття: спадщина віків. – Львів, 2006. – С. 326.

⁹ *Стародубець Г.* Українське повстанське запілля (друга половина 1943 – початок 1946 років). – Тернопіль, 2006. – С. 233.

¹⁰ Літопис УПА. Нова серія... – Т. 4. – С. 285–287.

¹¹ Прикарпаття: спадщина віків... – С. 326.

мобілізації населення до Червоної армії, щодо якої Й. Сталін підписав 25 січня 1944 р. спеціальний наказ Державного Комітету Оборони. М. Хрущов у листі до Й. Сталіна й Г. Маленкова у березні 1944 р. наголошував: “Щоб позбавити можливості націоналістів вербувати – чи то добровільно, чи то насильно, – учасників своїх банд, треба провести мобілізацію всього чоловічого населення призовного віку”¹². На Тернопільщині мобілізацію оголосили вже на восьмий день після приходу Червоної армії. Насамперед забирали чоловіків від 18 до 35 років, потім – до 52, а вкінці – до 55 років. Мобілізації не підлягали голови сільрад, сільські активісти, частково вчителі, залізничники, автодорожні робітники, священники і церковна прислуга, працівники театру. За мобілізованими дуже пильно наглядали. Встановлювалася сувора відповідальність: офіцерів, з підрозділів яких здійснено втечу, притягали до військового трибуналу, а дезертири жорстоко каралися – аж до розстрілу, репресій зазнавали й їхні родичі¹³.

У березні 1944 р. ОУН звернулася до українського населення із закликом бойкотувати мобілізацію, оскільки вона проводиться “московським імперіалізмом” з метою “кинути нас на першу лінію, на гарматне м’ясо”. Відтепер націоналістичне підпілля почало використовувати всі можливі засоби агітаційно-пропагандистського і збройного характеру для зриву мобілізації¹⁴.

Відтак 11 серпня 1944 р. Головний Провід ОУН видав припис, в якому вказувалося вести боротьбу проти мобілізації до Червоної армії через подання фальшивих списків, масову неявку до військкоматів, організацію втеч, поширення листівок¹⁵. Таку агітацію активно проводили підпільники на місцях, через що мобілізація у західних областях проводилася незадовільно.

Так, за перше півріччя 1944 р. у звільнених районах Тернопільської області підлягали мобілізації 155 619 осіб. Станом на 1 серпня мобілізовано 132 641. Особливо активний опір владі щодо мобілізації населення чинено в Кременецькому, Лановецькому, Підволочиському, Збараському, Скалатському, Терехівському, Залозецькому, Зборівському районах, де знаходилися значні повстанські формування¹⁶.

З 24 визволених районів Дрогобицької області на початок вересня 1944 р. на облік взято 59 196 військовозобов’язаних, викликано на призивні пункти – 57 339, з’явилося – 48 особа, не зголосилося 8 818 осіб. Найменша кількість зголосилася в районах, які найбільше знаходилися під націоналістичним впливом. Це райони: Комарнівський, Ходорівський, Рудківський, Дублянський, Судово-Вишнянський, Добромільський, Новострілищанський, в якому навіть не проведено обліку військовозобов’язаних, тому що 90 % військовозобов’язаних, частина навіть з сім’ями, пішли до повстанців і в селах не жили. В деяких сільрадах Дрогобищини, розташованих поблизу лісових масивів, явка до призову була ще меншою, а в окремих випадках всі військовозобов’язані того чи іншого села пішли до УПА. Траплялися випадки, коли мобілізовані втікали з призовних пунктів і не поверталися, або навіть дезертирували з частин, як це зробили 27 чоловік у Самбірському районі¹⁷.

¹² “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. – Львів, 2010. – С. 33–34.

¹³ Там само. – С. 36.

¹⁴ Стародубець Г. Цит. пр. – С. 232.

¹⁵ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 5.

¹⁶ Стародубець Г. Цит. пр. – С. 233.

¹⁷ Літопис УПА. Нова серія... – Т. 4. – С. 283–284.

Не менш складно проходила мобілізація і в інших західноукраїнських областях. Начальник політвідділу 1-го Українського фронту інформував Головне політичне управління Червоної армії, що мобілізація тут відбувається вкрай незадовільно, а в низці районів Львівської області в прикордонних селах її взагалі зірвано¹⁸.

Секретар Станіславського обкому партії М. Слонь інформував М. Хрущова, що, незважаючи на проведення партійними органами і політпрацівниками фронту значної масово-політичної роботи в селах щодо мобілізації, у Перегінському районі з 502 військовозобов'язаних з'явилось тільки 18 чоловік. Станом на 1 лютого 1945 р. у Станіславській області від мобілізації у 1944 р. ухилилося 15 553 чоловіки¹⁹.

УПА всіляко намагалася перешкодити радянській мобілізації, що помітно послаблювала її кадровий резерв, а значить, можливість сильніше вести боротьбу з тоталітарним режимом. Адже при наявності у населених пунктах значної кількості чоловічого населення легше можна було здійснювати конспірацію, запасатися продуктами харчування.

З другого боку, мобілізація сприяла росту антирадянських настроїв серед населення, спричинила неконтрольований стихійний зріст відділів УПА. Тому керівництво визвольного руху мусило, до певної міри, врівноважувати сили УПА і ОУН. Для цього дуже важлива роль відводилася організаційно-пропагандистській діяльності підпілля. Розуміючи, що уникнути насильницької мобілізації неможливо, провід повстанського руху наголошував, що українці, які підуть до Червоної армії, повинні вести там розкладову роботу і тим причинитися до розвалу Радянського Союзу, рекомендувалося йти в радянську адміністрацію з метою порятунку українського населення від розстрілів і вивезення.

В інструкції ОУН (вересень 1944 р.) подавалися вказівки щодо пропагандистської роботи членів організації у випадку призову до лав Червоної армії. Зокрема, підкреслювалося, що кожний український революціонер не повинен назовні демонструвати своєї ворожості до Червоної армії і небажання воювати. Навпаки, необхідно було проявити себе працелюбними, спочатку вrostи у червоноармійській маси, зблизитися з ними, швидко оволодіти російською мовою. Таким чином, завоювавши прихильність і довір'я командування, можна було розгорнути серйозну національно-визвольну роботу. В документі далі наголошувалося на проведенні членами ОУН у Червоній армії, головно, пропагандистської роботи, спрямованої на те, щоб викликати незадоволення, ненависть до Сталіна, сталінського режиму, партійного керівництва, апарату НКВС і більшовицької адміністрації. Найголовніше, зазначалося в інструкції, доводити тотожність гітлерівської і сталінської влади так, щоб червоноармієць прийшов до висновку про неминучість в СРСР національно-визвольної революції, яка закінчиться побудовою самостійних держав всіх народів.

У повідомленні політуправління 1-го Українського фронту М. Хрущову від 30 вересня 1944 р. зазначалося, що від 11 до 21 вересня під впливом пропагандистської роботи членів ОУН 69 військовиків, мобілізованих із західних областей України, перейшло на бік німців²⁰.

¹⁸ "Особые папки"... – С. 35.

¹⁹ Там само. – С. 376.

²⁰ Літопис УПА. Нова серія... – Т. 4. – С. 292–293.

Однак, зазначимо, що з проведенням мобілізації та фізичних втрат з боку повстанців, у населення почали з'являтися занепадницькі настрої стосовно перемоги визвольного руху, до того додавався ще й страх перед репресіями з боку радянської влади. Зрозуміло, що така ситуація дуже непокоїла керівництво ОУН і УПА. Не будемо вдаватися до ґрунтовного аналізу тактичних чи структурних змін у боротьбі українського підпілля проти тоталітарного режиму, зазначимо, що на зламі 1944–1945 рр. визначалися такі головні завдання визвольного руху: по-перше, забезпечення фізичного захисту місцевого населення перед небезпекою репресій з боку радянської влади, підрозділів НКВС–НКДБ, винищувальних батальйонів; по-друге, якщо не зупинити, то хоча б обмежити вплив радянських органів влади на теренах повстанського запілля; по-третє, очистити регіон від сексотів і провокаторів.

Характер завдань, які надавалися повстанським відділам і підпілльним осередкам, був визначений в “Інструкції Ч. 1. командирам відділів, провідникам терену, військовим комендантам, комендантам ВОПів (відділ особливого призначення), диверсійних груп і боївок” від 13 вересня 1944 р. Найважливішими завданнями проводили ОУН і УПА вважали, по-перше, чинити бойові, пропагандивні, господарчі, диверсійні акції; по-друге, проводити оперативні дії, насамперед, безперервну розвідку на терені, засідки на війська НКВС та їх вислужників; по-третє, вести диверсійну роботу, передовсім, підривати пункти з місцезнаходженням військ НКВС, повсюдно знищувати зв'язок енкаведистів, ліквідувати всіх енкаведистських вислужників²¹.

Власне, націоналістичному керівництву тут йшлося про те, щоб встояти проти наступу енкаведистських військ, зберегти поодинокі відділи від знищення, опанувати терен, вивчити ворога, запровадити нові методи боротьби з ним. Це підтверджено в наказі Головнокомандувача УПА–Захід № 9/44 від 25 листопада 1944 р. В ньому, зокрема, говорилося: “Більшовикам тільки те й потрібно, щоб ми притримувалися невинуватої, зовсім не мотивованої на даній стадії революції, регулярної форми боротьби. Тим більше, метою їхніх збройних операцій є зігнати повстанські частини до купи, у велику групу і підвести нас під головний удар, змусити нас прийняти бій. Такі бої зовсім не зв'язані з життям і потребами народу. При таких боях повстанські частини відкидаються в інші райони, а декілька обірваних москалів знову приходять і продовжують знущатися над населенням”.

У зв'язку з цим наказ вимагав провести необхідну реорганізацію частин УПА, призначити їм терен діяльності і дати завдання на теренах, перейти від регулярно-військових форм боротьби до партизансько-диверсійної форми, організувати бойові удари проти ворожих опорних пунктів і, насамперед, їх керівних осіб, правильно спрямувати диверсійно-саботажні акції та індивідуальний терор, поєднувати всі бойові дії з політико-пропагандистською роботою серед місцевого населення²².

Таким чином, основні зусилля керівництва визвольного руху були спрямовані на те, щоб упорядкувати всю військову діяльність, зберегти у населення краю відчуття постійної присутності “своєї української влади”, здатної захистити його від свавілля “більшовицьких окупантів”.

²¹ *Стародубець Г.* Цит. пр. – С. 237–238.

²² “Особые папки”... – С. 138–148.

Упродовж першого року відновлення радянської влади на західноукраїнських землях частини УПА провели цілу низку боїв з військами НКВС–НКДБ. Так, у серпні 1944 р. великий цілодобовий бій між відділами УПА і енкаведистськими частинами відбувся в околиці сіл Васючин, Дегова і Конюшки Рогатинського району на Станіславщині, внаслідок якого вбито понад 200 солдатів військ НКВС. Тоді ж відділ УПА здобув районне містечко Букачівці біля Галича, захопивши працівників радянської адміністрації та НКВС. Наприкінці січня – на початку лютого 1945 р. відбулися бої в районі с. Космача під горою Клива між куренями УПА “Гайдамаки” і “Гуцульський” та більшовицькими військами. Внаслідок цих боїв вбито 170 енкаведистів, захоплено 11 одиниць автоматичної зброї; повстанці втратили 16 вбитими і 20 пораненими²³.

В ніч на 18 листопада 1944 р. загін “Різуна” чисельністю до 300 чоловік напав на райвідділ НКВС Тлумацького району, перебив 8 поляків, що знаходилися в той час у камері попереднього затримання і звільнив з-під варті 40 повстанців²⁴.

Всього у 1944 р. відділами УПА і боївками СБ проведено акцій різноманітного характеру: у Дрогобицькій області – 162, Львівській – 813, Станіславській – 401 і Тернопільській області – 370²⁵.

Одним із важливих завдань, яке ставило перед собою українське підпілля, було протистояти вивозу галичан на схід, що здійснювала радянська влада під різними приводами, здебільшого як сім’ї “бандпосібників”, через відмову вступати до колгоспу, проведення антирадянської пропаганди, навіть за антирадянські висловлювання. Тому, повстанці здійснювали напади на райцентри з метою визволити полонених вояків УПА чи активістів ОУН, або звезених на виселення родин. Так, 23 лютого 1945 р. повстанці здійснили напад на Трускавець з метою звільнити з табору сім’ї “бандпосібників”, призначені для виселення²⁶.

У ніч із 26 на 27 квітня 1945 р. чотири сотні УПА і боївка СБ здійснили раптовий напад на м. Радехів, де було організовано концтабір для політ’язнів, призначених для вивозу на схід. Повстанці знищили будинки НКВС–НКДБ, захопили концтабір і звільнили понад 200 ув’язнених. Відступивши з міста, повстанці зайняли позиції між селами Тишиця і Воля Радванська, куди було стягнуто великі сили військ НКВС. Однак, цілоденний наступ більшовиків не мав успіху. Повстанці відбили всі наступи і, прорвавши кільце, відійшли в інші ліси, а енкаведисти втратили близько 200 чоловік убитими і понад 100 пораненими²⁷. На кінець 1944 р. у Дрогобицькій області загопи УПА вісім разів напали на районні центри, а на Станіславщині було здійснено 10 нападів на райцентри і містечка краю – Богородчани, Більшівці, Войнилів, Лисець, Солотвин, Тисменицю, Тлумач, Єзупіль, Перегінське, Рожнятів²⁸.

²³ Мірчук П. Українська Повстанська Армія... – С. 111–113.

²⁴ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 4. – С. 377.

²⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 92. – Арк. 189.

²⁶ Літопис УПА. Нова серія... – Т. 4. – С. 371.

²⁷ Мірчук П. Українська Повстанська Армія... – С. 115–116.

²⁸ Макаруч С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА. 1944–1945 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2004. – Вип. 11. – С. 214; Прикарпаття: спадщина віків... – С. 326.

Повстанці у відповідь на жорстокі дії тоталітарного режиму проводили диверсійно-терористичні акції. Так, у жовтні 1944 р. заступник начальника Львівської залізниці Кулагін повідомляв секретаря Львівського обкому партії І. Грушецького про дев'ять диверсій на залізницях, зокрема руйнування мостів та залізничного полотна. В ніч на 17 жовтня того ж року на ділянці Тернопіль–Ланівці зруйновано шість мостів, а на перегоні Єзупіль–Дубівці–Галич зрізано 78 телеграфних стовпів і порізано 40 км проводів. 19 грудня на перегоні Микуличин–Татарів Станіславської області підірвано військовий поїзд № 1128, розбито 10 вагонів з воєнним обладнанням, пошкоджено 90 метрів залізничного полотна і т. ін.²⁹ 22 березня 1945 р. в селі Голинь (Калушина) сапери сотні “Летуни” висадили в повітря великий двококомотивний поїзд із 1500 солдатами і офіцерами внутрішніх військ, яких командування НКВС скерувало для підкріплення великих облав проти УПА. Внаслідок цієї акції було вбито і поранено 1200 бійців НКВС³⁰.

За період від 5 квітня до 10 липня 1945 р. у західних областях України формування УПА пошкодили і знищили 27 км лінії телефонно-телеграфного зв'язку (зрізано 534 стовпи, вирізано 162 км дроту), здійснили 43 напади на підприємства зв'язку і пошти, вбили чотирьох працівників фельдзв'язку, двох радіотехніків, трьох начальників контор зв'язку, забрали трьох дільничних монтерів³¹.

Зазначимо, що оунівське підпілля прагнуло стримати діяльність і вплив радянських органів влади на повстанських теренах. Для цього широко практикувалося проведення терористичних актів проти представників партійно-радянської адміністрації, органів НКВС–НКВД, військовиків, сільських активістів тощо.

У донесенні М. Хрущову від 27 лютого 1945 р. секретар Дрогобицького обкому партії С. Олексенко повідомляв, що в районах області діє 66 відділів УПА кількістю 2225 осіб. Вони за період від 18 січня до 19 лютого провели 128 акцій, внаслідок яких загинуло 53 особи, з них 31 військовик і 22 радянсько-партійні працівники. Серед загиблих представників радпартактиву – перший секретар Старосамбірського райкому комсомолу Бурбело, оперуповноважений НКВС того ж району Руденко, літпрацівник Старосамбірської районної газети К. Шевченко та ін.³²

Численними були жертви радянського активу й під час інших нападів. За інформацією Львівського обкому партії, до 25 березня 1945 р. вони склали вбитими 348 військовиків НКДБ і НКВС, 23 партійно-радянські функціонери³³.

Один із напрямів боротьби формувань УПА і підпілля ОУН був спрямований на зрив державних хлібозаготівель. З цією метою мали місце випадки знищення і підпали скирт хліба та зерносховищ, молотарок, тракторів. Із численних фактів, зафіксованих офіційними радянськими джерелами, подамо такі: 4 серпня 1945 р. в с. Шишківці Борщівського району Тернопільської області відділ УПА спалив молотарку, розбив два трактори, знищив документи у сільській раді; 28 серпня в Городенківському районі Станіславської області упівці вивели з ладу шість молотарок; 2 вересня біля села Санжари Обертинського району Станіславської області повстанці перехопили валку із зерном, забрали 25 центнерів хліба, а

²⁹ Макаруч С. Радянські методи боротьби... – С. 214; Літопис УПА. Нова серія... – Т. 4. – С. 317.

³⁰ Мірчук П. Українська Повстанська Армія... – С. 114.

³¹ Літопис УПА. Нова серія... – Т. 4. – С. 318, 442.

³² Там само. – С. 370.

³³ Макаруч С. Радянські методи боротьби... – С. 215.

візників з підводами відпустили додому; 4 вересня боївка УПА в складі 10 осіб у селі Кобилля Збаразького району Тернопільської області розстріляла чотирьох сільських активістів; того ж дня в селі Смержів Лопатинського району на Львівщині упівці забрали до лісу голову сільради Кучинського і, протримавши його до вечора, відпустили, попередивши, якщо він буде займатися організацією хлібопоставок, то його повісять; 11 вересня у селі Русилів Золотопотікського району на Тернопільщині упівці спалили молотарку, зірвали всі гасла і плакати у приміщенні сільради, а на будинку сільради написали: “Селяни! Хліба не здавайте, бо буде голод”³⁴. Написи такого змісту було зроблено на будинках сільрад багатьох сіл Стрийського, Мединицького, Журавненського та інших районів Дрогобицької області, а в місті Стрий на ринку в серпні 1945 р. були розкидані листівки із закликком до селян не виконувати хлібопоставки³⁵.

За даними організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У від 1 до 8 вересня 1945 р. у шести західних областях повстанці провели 21 акцію (в т. ч. у Львівській – 7, Станіславській – 4, Тернопільській – 4, Дрогобицькій – 1), з яких 7 спрямовано на зрив хлібозаготівель³⁶.

Восени 1945 р. значно збільшилося число актів розправ ОУН і УПА з партійно-радянськими функціонерами, господарськими керівниками тощо. У Львівській області за вересень–жовтень 1945 р. упівці провели 85 акцій, внаслідок яких вбито 25 голів сільських рад³⁷. 8 листопада у с. Ковалівка Яблунівського району Станіславської області повстанці обстріляли шахту і спалили приміщення; 19 листопада вони ж спалили будинки сільських рад у селах Голинь і Тужилів (Калуський район), Саджівка і Камінна (Ланчинський район) і в багатьох інших селах Станіславщини³⁸.

У той же час (15 листопада) здійснено напад на м. Надвірну, який гарнізон міста, застосувавши 120-мм міномети і 75-мм гармати, відбив. Значного розголосу набрав напад двох відділів УПА на районний центр Пробіжна Тернопільської області 13 листопада 1945 р. Під час цієї акції упівці спалили будинки райвійськкомату, райкому партії, райвиконкому, управління НКДБ, кінотеатр, райспоживспілку та її базу. Тоді було вбито 13 і поранено 17 працівників райвідділів НКВС і НКДБ, партійно-радянського активу, військовиків місцевих частин. 26 листопада 1945 р. повстанці, напавши на районний центр Отинія Станіславської області, захопили залізничну станцію та райвійськкомат, забрали звідти таємні документи³⁹.

Запекла безкомпромісна збройна боротьба повстанців і підпільників не дозволила більшовикам ліквідувати силою спротив українського народу, тому партійно-радянське керівництво вдавалося до підступної пропаганди проти українських націоналістів. Уряд УРСР звертався офіційно зі “Зверненням” до українських повстанців, запевнюючи їм повну амністію та закликаючи їх “вийти з лісу”, і “стати до творчої праці для своєї звільненої батьківщини”. Такі “звернення” (їх від вересня 1944 р. до листопада 1945 р. було п’ять) разом із розпорядженнями

³⁴ Літопис УПА. Нова серія... – Т. 4. – С. 453, 461–463.

³⁵ Там само. – С. 470.

³⁶ Там само. – С. 461.

³⁷ Там само. – С. 490.

³⁸ Там само. – С. 501.

³⁹ Там само. – С. 503.

органів держбезпеки масово розповсюджувалися по 20–50 тис. примірників, друкувалися в пресі, розкидувалися з літаків, передавалися по радіо.

Зрозуміло, що було чимало випадків, що “з лісу” й справді виходило певне число людей і здавалося на ласку НКВС. За партійними даними від 21 травня до 1 червня 1945 р. з повинною з’явилося до органів радянської влади по Дрогобицькій області – 40, Львівській – 22, Тернопільській – 35, Станіславській – 600 осіб⁴⁰. Характерно, що багато тих, хто з’являвся з повинною, приходили без зброї і не до своїх райцентрів, а в інші, або в обласні центри. Здебільшого вони заявляли, що у формуваннях УПА чи в підпільних осередках ОУН не перебували, а тільки ухилялися від призову до Червоної армії. Однак, ті, хто повірив цим “зверненням”, усе одно потрапляли до таборів, а ті, хто погоджувався співпрацювати з владою, використовувалися як провокатори, а згодом із них формували так звані спецзагони МГБ.

Зрозуміло, що не всі повстанці могли психологічно витримати тягар боротьби, перебуваючи весь час у тривозі за своє життя, переносити важкі побутові умови, переживаючи за свої сім’ї та вивіз родин. Траплялися окремі випадки, що повстанці з’являлися з повинною за вказівкою керівництва ОУН, коли перед деякими осередками ставилося виконання інших завдань і вони переходили у глибоке підпілля, припиняючи збройну боротьбу. Явка з повинною, до певної міри, стала однією з форм очищення формувань УПА і підпілля ОУН від слабких елементів і зміцнення монолітності оунівських організацій.

Відділи УПА на всі ці запевнення про помилування з боку радянської влади відповідали переходом до бойових дій по всіх місцевостях терену своєї діяльності. Так, 10 червня 1945 р. сотня Чорноти напала на Галич, обстріляла будинки НКВС і НКДБ, вбила одного енкаведиста і двох поранила. 21 липня відділ УПА зробив набіг на районний центр Великий Глибочок в Тернопільській області. Знищено будинок військомату, перервано телефонний зв’язок Тернопіль–Львів і Тернопіль–Броди, вбито вісім енкаведистів. 3 серпня 1945 р. відділ УПА між селами Верхне і Гуменів зробив засідку на відділ НКВС, який приїхав з райцентру Войнилів (Станіславщина) до с. Верхне для виселення людей. У бою вбито 10 більшовиків, а дев’ятьох стрибків та одного енкаведиста взято живими⁴¹.

Другою формою відповіді УПА на більшовицькі звернення скласти зброю, насамперед у площині пропаганди, були рейди її відділів. Зрозуміло, що пропагандою, передовсім поширенням літератури серед населення, займалася організаційна сітка ОУН. Однак, для підкріплення авторитету збройної боротьби треба було продемонструвати сили підпільного руху. Під час рейдів повстанці скликали мітинги, на яких роз’яснювали населенню становище українських земель під тоталітарним режимом, розкривали цілі й завдання української збройної боротьби. Крім цього, такими рейдами відверталася увага радянських сил від центрів зосередження УПА, зв’язувалися більшовицькі сили в райцентрах, не даючи їм змоги виїздити на каральні операції, знищувалися малі енкаведистські відділи, радянсько-партійні функціонери, гарнізони НКВС–НКДБ і, напевно, давалася можливість самим відчутти у собі сили для подальшої боротьби.

⁴⁰ Літопис УПА. Нова серія... – Т. 4. – С. 421.

⁴¹ *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія... – С. 124–125.

Такі рейди відбулися в багатьох областях України (Житомирщина, Вінниччина, Київщина, Черкащина, Буковина, Закарпаття), а також із Засяння на Підляшшя і Словаччину. У Галичині у жовтні–листопаді 1944 р. пройшов великий рейд наддніпрянців та сотень із Закарзоння під проводом майора П. Байди-Миколенка через Дрогобиччину до Перегінська. Мета рейду – піднести моральний дух населення Прикарпатського краю⁴². У червні 1945 р. сотня УПА під командуванням командира Ч. провела військово-пропагандистський рейд по Станіславщині, відвідавши 16 населених пунктів, де організувала мітинги, на кожному з яких були присутні по 300–600 осіб. 9 серпня 1945 р. відділ УПА під командуванням сотника М., що проводив пропагандистсько-бойовий рейд по району Жаб'є, обстріляв адміністративні приміщення райцентру та місця розташування стрибків у селах Голови і Краснопілля⁴³.

У 1945 р. ОУН і УПА у чотирьох галицьких областях вчинили 2 319 різних акцій, зокрема, у Львівській – 935, Дрогобицькій – 564, Станіславській – 368, Тернопільській – 452⁴⁴.

Різноманітні виступи ОУН і УПА взимку 1945–1946 рр. мали особливе значення у зв'язку з проведенням 10 лютого 1946 р. виборів до Верховної Ради СРСР. У відповідь на масову агітаційно-пропагандистську роботу органів радянської влади серед населення у зв'язку з виборами, націоналістичне підпілля влаштовувало по селах мітинги, на яких подавало свою інтерпретацію радянської конституції та законів загалом.

Перед самими виборами більшовики сконцентрували велику кількість війська у західному регіоні. Територія і населені пункти Дрогобицької, Львівської, Станіславської і Тернопільської областей (також Волинської, Рівненської, Чернівецької, Закарпатської, Житомирської, Кам'янець-Подільської) були заблоковані військами Прикарпатського і Львівського військових округів. Починаючи від 10 січня, у всіх селах західних областей розташовувалися постійні військові гарнізони (пересічно 25–100 бійців), а в районах – 2,5 тисячі.

Конкретне завдання гарнізонів було використати важкий для повстанців і підпільників зимовий час, щоб завдати нищівного удару українському визвольному руху та його прихильникам, а також для максимального фізичного терору та духовного знищення широких мас українського народу. Крім того, гарнізони мали також забезпечити у виборах “перемогу блоку комуністів і безпартійних”. Для досягнення цієї мети більшовицька влада за допомогою гарнізонів застосовувала безперервний систематичний терор до всього, без винятку, населення окремих місцевостей. Зимова блокада стала суцільною безконечною нагінкою на людей: з поголовними арештами, нещадними знущаннями, побиттями, масовими розстрілами⁴⁵.

З приходом гарнізонів у кожній місцевості введено надзвичайне становище. Населенню заборонялося виходити вночі зі своїх хат без окремого письмового дозволу. За порушення цього розпорядку відбувався негайний арешт, а дуже часто й розстріл на місці. Кожний мешканець мусів ночувати тільки в себе вдома, а

⁴² *Льницький В.* Український визвольний рух на теренах Дрогобицької області (серпень 1944 р. – лютий 1946 р.) // Галичина. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 419.

⁴³ *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія... – С. 126.

⁴⁴ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 92. – Арк. 189.

⁴⁵ Літопис УПА. – Львів, 1992. – Т. 9. – С. 273.

спеціальні відділи НКВС перевіряли виконання цієї вказівки. Вечорами і вночі не можна було зачиняти вікон, бо інакше енкаведисти кидали до хати гранати. Кожну хату і подвір'я піддано ретельним обшукам за зброєю та криївками. Все доросле населення допитували, досить часто застосовуючи силу⁴⁶.

На початку 1946 р. керівництво ОУН і УПА значно активізували роботу, спрямовану на зрив підготовки до виборів до Верховної Ради СРСР, зокрема поширювалися листівки і звернення до населення із закликами бойкотувати вибори, знищувалися списки виборців, мали місце підпали виборчих дільниць, клубів, відбувалися вбивства членів виборчих комісій і активістів тощо. Так, у с. Буряківка Товстенського району Тернопільської області 5 січня 1946 р. відділ УПА здійснив напад на групу радянських працівників і оперативно-військову групу райвідділу НКВС, які проводили в селі передвиборчі збори. Внаслідок цієї акції загинуло 25 осіб, серед них – народний суддя Цимбаленко, старший ветеринарний лікар Машура, зоотехнік Кадников, начальник РВ НКВС Слепцов, старший оперуповноважений Смірнов, оперуповноважений Єлін, начштабу винищувального батальйону Іванов, четверо дільничних уповноважених міліції, чотири бійці винищувального батальйону і 10 бійців військ НКВС⁴⁷.

У ніч на 17 січня 1946 р. в селах Дусанів і Подусів Поморянського району Львівської області у приміщеннях, де розміщувалися виборчі дільниці, повстанці знищили списки виборців, вибили вікна⁴⁸. Спроби зірвати вибори були у Брюховицькому, Радохівському, Рава-Руському, Перемишлянському та інших районах Львівської області, Галицькому, Вигодському і Букачівському районах Станіславської області. У багатьох місцях було пошкоджено телефонний і телеграфний зв'язок, підірвано мости, заміновано дороги⁴⁹. Такі випадки були й у Дрогобицькій і Тернопільській областях.

Секретар Дрогобицького обкому партії С. Олексенко 14 лютого 1946 р. на регіональній нараді у Львові за участю М. Хрущова, керівників обкомів партії та управлінь НКВС та НКДБ, командувачів Прикарпатського і Львівського військових округів заявив: “Вибори показали, що оунівці без бою не здаються... Я просив би, Микито Сергійовичу, дати нам ешелони, щоб ми могли вивезти родини бандитів. Це має велике значення”. Командувач 38-ї армії генерал К. Москаленко, характеризуючи дії українського підпілля щодо виборів, зазначав: “В одному районі зафіксовано, що жінка зривала лозунги із залученням до цього своїх дітей. Захоплена була жінка з дівчинкою 10 років. Були й чоловіки, але головним чином, жінки і діти...” Начальник Дрогобицького обласного відділу внутрішніх справ О. Сабуров відверто заявляв: “В окремих селах ми п'ять разів ліквідували підпілля, а воно знову піднімається. Ми не повністю використали вибори для закріплення в селах”⁵⁰.

Зрозуміло, що результати виборів по-різному оцінювали радянська та українська сторони. Однак варто зазначити, що вибори все-таки відбулися, але

⁴⁶ Мірчук П. Українська Повстанська Армія... – С. 138–139.

⁴⁷ “Особые папки”... – С. 324.

⁴⁸ “Особые папки”... – С. 332.

⁴⁹ Сливка Ю., Сеньків М. Селянський опір радянській західних областей // Історія українського селянства. – Київ, 2006. – Т. 2. – С. 398.

⁵⁰ Там само.

далися більшовикам надзвичайно важко. Лише через жорстокий терор військ НКВС стосовно виборців, суцільні та повсюдні фальсифікації радянській владі вдалося провести вибори й отримати велику кількість голосів. “В цілому, – підкреслювалося у статті “Виборча трагікомедія”, – сталінські “вибори” на українських землях були одним мерзенним шахрайством більшовицьких окупантів”⁵¹. Вибори стали фактично ще одним аргументом за посилення боротьби проти ОУН і УПА. Навіть враховуючи їхні помітні втрати (за різними оцінками чисельність учасників руху опору скоротилася на 40–60 %) під час “великої блокади”, сили визвольного руху не були остаточно зламані. Вони ще раз продемонстрували свою спроможність до швидкого відновлення боєздатності.

Напрями і тактичні засоби збройної боротьби ОУН і УПА у той час були різноманітними: несподівані напади на гарнізони й пости МВС, наскоки на адміністративні центри перебування компартійно-радянських функціонерів, бойові засідки на шляхах, що ведуть до населених пунктів, нищення комунікаційних споруд і засобів зв’язку, саботажні акції, руйнування промислових об’єктів, адміністративних споруд, виробничих приміщень, клубів, захист сільських мешканців від каральних акцій МВС, звільнення їх від арештів і від збирання різних податків, замаху на співробітників МВС і МДБ, представників партійних і радянських органів, на осіб, які співпрацювали з радянською владою – провокаторів, агентів тощо⁵².

Заходи Головної команди УПА, затвержені у липні 1946 р., були спрямовані на зміну форм широкої повстанської боротьби на підпільно-конспіративну діяльність, збереження збройних сил визвольного руху і забезпечення тривалого характеру боротьби з комуністичним режимом на західноукраїнських землях. Почалася перебудова бойової діяльності територіальних частин повстанської армії та місцевих проводів ОУН. Показовими у цьому випадку стали вказівки Проводу ОУН Карпатського краю “Всім членам організації і всім повстанцям до виконання”. У документі наголошувалося, що ворог “мусить бути битий не тільки кількістю, бо такий метод зараз нерентабельний, але скрізь – і вдень, і вночі шляхом засідок, атентатів, непокоєння”. Відділи УПА повинні діяти не сотнями, а чотами, роями, партизанськими ланками. Вони також мали допомагати Службі безпеки і пропагандистському активу ОУН, виховувати себе до таких акцій⁵³.

Зрозуміло, що перехід на нові рейки боротьби у збройному підпіллі застав комуністичний режим зненацька і значно ускладнив владі життя стосовно ліквідації спротиву українських повстанців і підпільників. Зміна методів боротьби українського визвольного руху – перехід у глибоке підпілля, індивідуальні розправи та дії дрібними групами по 3–4 чоловіки із засідок зробила певне заміщення в дії органів МВС–МДБ. “Військові операції, – зазначалося у довідці ЦК КП(б)У від 8 серпня 1946 р., – через слабу агентурну підготовку здебільшого проходять безрезультатно”. Із 753 військово-чекістських операцій, проведених у липні 1946 р. в західних областях, 2 813 або 75 % вважалися компартійним керівництвом у Києві безрезультатними, з 4 238 засідок 93 % були безрезультатними⁵⁴.

⁵¹ Літопис УПА... – Т. 9. – С. 298.

⁵² Там само. – С. 308.

⁵³ Кенітій А. Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.). – Київ, 1999. – С. 24–25.

⁵⁴ Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто, 2002. – Т. 5. – С. 169.

Вище партійне керівництво відзначало, що з середини літа 1946 р. зростає активність визвольного руху. Найуспішніше у липні–серпні 1946 р., згідно з довідкою ЦК КП(б)У від 14 вересня 1946 р., діяли повстанські відділи і боївки ОУН у Станіславській області – 140 акцій; щодо інших областей показники були такі: Тернопільська – 80, Дрогобицька – 63, Львівська – 50 акцій. Втрати більшовиків від проведених українським підпіллям акцій склалися вбитими і тими, хто пропав без вісті (партійно-радянський актив, військовики військ МВС і Червоної армії, бійці винищувальних загонів і місцевих жителів), 1 589 осіб⁵⁵. Партійні функціонери, аналізуючи бойову діяльність сил визвольного руху, їх активність, причиною цього вважали перехід повстанців і підпілля до дій дрібними групами й поодинокі здійснення терористичних актів проти більшовицького активу, а також невчасної перебудови роботи органів МВС і МДБ, внутрішніх і прикордонних військ від активних військових операцій до глибокого агентурного розроблення оунівського підпілля.

За даними командування внутрішніх військ МВС СРСР впродовж 1946 р. у західних областях УРСР було зафіксовано 1 619 акцій з боку ОУН і УПА, в тому числі диверсій на транспорті та промисловості, об'єктах сільського господарства – 75; нападів на співробітників і бійців МВС і МДБ – 78, на солдатів і офіцерів Червоної армії – 123, на бійців винищувальних батальйонів – 204, на партійних працівників і активістів – 308, на радянські адміністративні установи – 50⁵⁶. В архіві Служби безпеки України є інформація, що протягом 1946 р. ОУН і УПА провели у чотирьох галицьких областях 1 390 акцій, зокрема у Дрогобицькій – 279, Львівській – 319, Станіславській – 485, Тернопільській – 307⁵⁷.

Таким чином, всі намагання радянської влади, незважаючи на значні зусилля і тимчасові успіхи, покінчити в короткий час з українським визвольним рухом, виявилися марними. Особливу стурбованість у радянської влади викликала невдача щодо ліквідації крайових проводів ОУН і знищення членів центрального проводу організації, які й надалі скеровували діяльність повстанців і підпілля.

Такий стан речей ніяк не задовольняв вище партійне керівництво України. 1947 р. розпочався з виконання постанови ЦК КП(б)У від 4 жовтня 1946 р. “Про стан боротьби із залишками українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР” і підготовки виборів до Верховної Ради УРСР, що спонукало радянські власті до рішучих дій для остаточної ліквідації ОУН і УПА. Вибори 9 лютого 1947 р. проходили за сценарієм попередніх. Для охорони 5 289 виборчих дільниць виставлені дрібні гарнізони, проведено операції з виявлення і знищення учасників українського підпілля. Так, за час від 1 до 20 січня 1947 р. вбито підпілля – 51, повстанців – 243, заарештовано відповідно – 8 і 109⁵⁸.

Адекватно діяли ОУН і УПА. За 20 днів січня 1947 р. органи внутрішніх справ зафіксували 82 акції підпілля, а за 8 і 9 лютого – 12. Як і під час попередніх виборів, націоналістичне підпілля здійснювало теракти проти членів виборчих комісій, напади на виборчі дільниці й військові гарнізони у селах, поширювало листівки, перерізало лінії телеграфно-телефонного зв'язку. Спроби зірвати вибори

⁵⁵ Літопис УПА. Нова серія... – Київ; Торонто, 2002. – Т. 5. – С. 202.

⁵⁶ Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА... – С. 29.

⁵⁷ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 92. – Арк. 189.

⁵⁸ “Особые папки”... – С. 386.

до Верховної Ради УРСР були в Івано-Франківському, Перемишлянському, Куликівському районах Львівської області, Бурштинському, Перегінському районах Станіславської, Мельнице-Подільському, Золотниківському районах Тернопільської області⁵⁹.

Незважаючи на протидію повстанців і підпільників, радянська влада вважала вибори успішними й одночасно розпочала другу хвилю тотального наступу на сили визвольного руху з метою їх повної ліквідації.

В душі нових вимог часу, згідно з вказівками УГВР та Головного командування УПА, повстанські відділи у 1947 р. розбиваються на оперативно-самостійні підвідділи чисельністю 11–50 осіб. Частина біців УПА переходить до складу самооборонних кущових відділів для зміцнення збройного підпілля. Суцільні відділи УПА продовжували ще діяти тільки в тих районах, де для цього були сприятливі природно-географічні умови, в основному в підкарпатському регіоні. Головним завданням підпілля стала організаторська і широка політично-пропагандистська робота.

Так, 30 червня 1947 р. у переважній більшості сіл Галичини у річницю проголошення Української державності у Львові 1941 р. були вивішені синьо-жовті прапори, поширені протибільшовицькі листівки і заклики. 2–3 червня 1947 р. на Зелені свята все населення західноукраїнських земель урочисто відсвяткувало Свято Могил. На цей день скрізь упорядковано могили полеглих повстанців і підпільників, покладено на їхніх могилах свіжі вінки, поставлено багато разів уже руйновані більшовиками хрести, відправлено панахиди⁶⁰.

Перейшовши у глибоке підпілля, український визвольний рух не припинив своїх збройних акцій, змінився тільки їхній характер. Замість великих боїв сотень і куренів УПА, проводилися постійні, дрібні сутички з ворогом невеликих, але тісно організаційно пов'язаних та керованих одним центром повстанських і підпільних груп. Переважно, це були зачіпні напади повстанців, терористичні, саботажні та антиколгоспні дії. Перехід до нових форм боротьби привів до зміцнення організаційних зв'язків УПА–ОУН–УГВР. У зв'язку з цим тепер у всіх звідомленнях уже говорилося про “бойові дії УПА і збройного підпілля”⁶¹.

Після виборів у лютому 1947 р. вище керівництво у Кремлі вирішило передати функції боротьби з українським визвольним рухом від МВС до МДБ. Це дещо послабило натиск тоталітарного режиму на ОУН і УПА, що дало їм можливість активізувати свої дії у весняно-літні місяці. Так, у травні–червні 1947 р. за даними ЦК КП(б)У повстанці та підпільники провели 193 акції: у Дрогобицькій області – 47, Львівській – 49, Станіславській – 66, Тернопільській – 31⁶².

Значного поголову набуло висадження в повітря 28 травня 1947 р. пам'ятника В. І. Леніну в м. Яворові на Львівщині. Цю акцію здійснили учасники підпільної молодіжної організації, що існувала у Яворівській середній школі та нараховувала дев'ять членів. Всі молоді підпільники були заарештовані⁶³.

Зазначимо, що під кінець 1947 р. дещо знизилася кількість акцій з боку ОУН і УПА. Так, від 10 листопада до 20 грудня проведено 90 акцій, з них у Дрогобицькій

⁵⁹ “Особые папки”... – С. 387, 395–396.

⁶⁰ Літопис УПА... – Т. 9. – С. 459.

⁶¹ Мірчук П. Українська Повстанська Армія... – С. 196.

⁶² Літопис УПА. Нова серія. – Т. 5. – С. 377.

⁶³ Там само. – С. 382.

області – 12, Львівській – 32, Станіславській – 20, Тернопільській – 26⁶⁴. Такий спад активності українського збройного підпілля пояснювався численними виселеннями сімей учасників визвольного руху та їх прихильників.

У той час, у зв'язку з підготовою виборів до місцевих Рад депутатів трудящих головної удар збройного підпілля спрямовувався проти партійно-радянських функціонерів. Так, лише за 20 днів грудня 1947 р. вбито 13 голів і секретарів сільських рад, 12 кандидатів у місцеві ради, членів виборчих комісій і 10 радянських працівників⁶⁵.

Кількість акцій, які здійснили члени ОУН і УПА в 1947 р. у Галичині, за даними П. Мірчука, становить 808, в т. ч. по областях: Дрогобицька – 200, Львівська – 119, Станіславська – 285, Тернопільська – 204⁶⁶. За архівними даними СБУ у тому ж році збройне підпілля здійснило 1 113 акцій, зокрема, у Дрогобицькій області – 229, Львівській – 323, Станіславській – 339, Тернопільській – 222⁶⁷.

У 1948 р. боротьба між радянською владою і визвольним рухом велася у військовій, політико-ідеологічній та господарській сферах, особливо на ділянці колективізації. За даними партійних органів, сили українських націоналістів на цей час нараховували понад 5 тис. чоловік⁶⁸. У Дрогобицькій області сили ОУН і УПА склали 110 бойових одиниць і підпільних організацій (866 осіб) і 239 окремо діючих нелегалів. На Тернопільщині орудували 27 бойових груп УПА, 154 ланки УПА і 227 окремо діючих упівців і оунівців із загальною кількістю 797 осіб. У Львівській області діяли 31 група УПА (180 осіб), 64 оунівських осередки (381 осіб) і 359 окремо діючих учасників збройного підпілля. Найчисленнішими вони були на Станіславщині – 26 бойових груп УПА (345 осіб), 158 організацій ОУН (688 осіб) і 859 окремо діючих підпільників і повстанців⁶⁹.

Перші місяці 1948 р. показали, що радянське керівництво в боротьбі з українськими повстанцями і підпільниками не отримало бажаних результатів. Протягом чотирьох місяців 1948 р. у західних областях України зафіксовано 505 проявів діяльності формувань УПА і підпілля ОУН. При цьому їх кількість постійно зростала: січень – 110, лютий – 111, березень – 128, квітень – 156⁷⁰.

Збройне підпілля у боротьбі з тоталітарним режимом особливого значення надавало антиколгоспній боротьбі. Листівка підпілля “Організаторам, членам ініціативних груп і правління колгоспів” (1948) застерігала ініціаторів створення колгоспів, що для “злочинців супроти народу існує в цілм світі єдиний закон – знищувати їх всякими можливими засобами”⁷¹.

Збройні акції УПА та підпілля ОУН були спрямовані насамперед проти репресивного апарату радянської влади – військ НКВС та активістів колгоспного будівництва, – загинуло близько 30 тис. громадян і до 20 тис. військовиків, міліціонерів, прикордонників, у тому числі 30 секретарів райкомів, 32 голови й

⁶⁴ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 5. – С. 502.

⁶⁵ Там само. – С. 503.

⁶⁶ Мірчук П. Українська Повстанська Армія... – С. 196.

⁶⁷ ГДА СБУ. – Ф. 12. – Спр. 372. – Т. 92. – Арк. 189.

⁶⁸ Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто, 2003. – Т. 6. – С. 12.

⁶⁹ Там само. – С. 13, 122, 124, 144.

⁷⁰ Там само. – С. 13.

⁷¹ Кентій А. Нарис боротьби ОУН–УПА... – С. 54.

заступників голів райвиконкомів, 37 секретарів райкомів комсомолу, 267 керівників колгоспів, 1 454 голови сільських рад, сотні депутатів такого рівня, тисяча агітаторів і донощиків⁷².

У травні–червні 1948 р. відділи УПА провели масові антиколгоспні акції на теренах Львівської області, зокрема спалено колгоспи у Бродівському, Заболотцівському, Підкаміньському, Сокальському районах⁷³. Такі випадки були й в інших районах і областях Галичини.

Від липня 1948 р. між тоталітарним режимом і збройним підпіллям велося жорстоке і безкомпромісне протиборство, в якому нечисленні групи повстанців і підпільників намагалися встояти перед потужним тиском значних сил противника, завдаючи у відповідь відчутних ударів. Так, у червні–жовтні 1948 р. бойові групи УПА і підпілля здійснили на Дрогобиччині 169 антирадянських акцій, внаслідок яких більшовики втратили вбитими 171 особу, в т. ч. 38 оперативних працівників і військовиків МВС–МДБ, 9 голів колгоспів⁷⁴.

У Тернопільській області впродовж червня–грудня 1948 р. підпільники і повстанці провели 161 протирадянську акцію, в результаті чого вбито, поранено і забрано до лісу 190 осіб з числа партійно-радянського та колгоспного активу, оперативних працівників, завдано значних збитків колгоспним об'єктам⁷⁵.

У вересні 1948 р. націоналістичне підпілля та упівці у Львівській області провели 30 акцій, внаслідок яких вбито 36, забрано 6, поранено 7 осіб радянсько-партійних функціонерів, колгоспного активу і оперативників МВС–МДБ⁷⁶. На Станіславщині у листопаді–грудні 1948 р. збройне підпілля і бойові групи УПА здійснили 39 акцій, в тому числі 25 терористичних нападів на компартійно-радянський та колгоспний актив⁷⁷.

За відомостями Бюро інформації УГВР, у 1948 р. члени збройного підпілля і бойових груп УПА на галицьких теренах здійснили 1 246 акцій⁷⁸. Тим часом, за даними командування внутрішніх військ МДБ УРСР у чотирьох галицьких областях оунівці та упівці провели 1 288 акцій, з них у Дрогобицькій – 334, Львівській – 314, Станіславській – 344, Тернопільській – 296⁷⁹.

Відплатні дії збройного підпілля і знекровлених бойових груп УПА проти радянської влади, хоч і завдавали їй чимало клопотів, однак були здебільшого дрібними акціями, які не могли істотно вплинути на перебіг подій у галицькому краю. Тактика т. зв. “турбуючих” ударів ОУН і УПА не давала бажаних результатів, проте створювала у середовищі противника нервозність, напруження, змушувала постійно очікувати нових нападів невідомо коли і звідки. Все це, звичайно, впливало на дієздатність партійно-радянського апарату. До певної міри, можна зрозуміти такі дії націоналістичного підпілля, яке ослабло через великі військово-чекістські

⁷² *Сеньків М.* Антиколгоспна боротьба ОУН–УПА (1944–1952) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 17. – С. 433.

⁷³ *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія... – С. 198.

⁷⁴ Літопис УПА. Нова серія... – Т. 6. – С. 19.

⁷⁵ Там само. – С. 21.

⁷⁶ Там само. – С. 338.

⁷⁷ Прикарпаття: спадщина віків... – С. 334.

⁷⁸ Літопис УПА. – Торонто, 1984. – Т. 10. – С. 190–239; 243–294.

⁷⁹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 92. – Арк. 189.

операції МВС–МДБ, постійні депортації населення у східні райони Радянського Союзу, колективізацію, а разом з тим втрату матеріальної бази і кадрового складу. Наступав перелом у непримиренному протиборстві між тоталітарним режимом із залишками сил українського визвольного руху.

У 1949 р. безпосередньою метою бойових дій УПА і збройного підпілля було: захищати українське населення від політики тоталітарного режиму, знищувати представників влади і органів держбезпеки за їх антинародні дії, зберігати організаційні та морально-політичні позиції визвольного руху, всіма засобами перешкоджати діючій комуністичній владі міцно закріпитися на українських землях, готувати ґрунт для революційної антибільшовицької боротьби на теренах Радянського Союзу загалом⁸⁰.

Зрозуміло, що втілювати у життя ці завдання керівництву націоналістичного підпілля було надзвичайно важко, адже тоталітарний режим постійно нарощував зусилля: вів систематичну боротьбу, спрямовану на остаточну ліквідацію визвольного руху. Незважаючи на таку ситуацію, збройне підпілля чинило відчайдушний опір. У Львівській області впродовж першої половини 1949 р. повстанці і підпільники вчинили 112 антирадянських акцій, в яких убито 103 компартійно-радянських активісти⁸¹.

Найактивніше діяло збройне підпілля на Станіславщині. Станом на 1 квітня 1949 р. в області нараховувалося 25 бойових груп (152 осіб), 192 підпільні організації ОУН (88 осіб) і 349 окремо діючих бойовиків, усього 1 384 особи⁸².

За 1949 р. і чотири місяці 1950 р. від рук націоналістичного підпілля загинули 20 голів сільрад, 19 голів колгоспів і 30 уповноважених міліції⁸³. У 1949 р., за даними архіву СБУ, на території Дрогобицької області було вчинено 216 антирадянських акцій, у Львівській – 221, Станіславській – 257, Тернопільській – 156⁸⁴.

Однією з найрезонансних дій збройного підпілля стало вбивство 24 жовтня 1949 р. у Львові письменника-комуніста Я. Галана. Інформуючи наступного дня Й. Сталіна про цю подію, М. Хрущов писав: “Націоналісти і ті, які знаходяться з ними в контакті, агенти папи Римського, були озлоблені проти Галана і здійснили над ним терористичний акт”⁸⁵.

Варто зазначити, що у 1949 р. визвольна боротьба українського збройного підпілля внаслідок тяжких втрат і дуже значної переваги противника поступово втрачала свій наступальний та організований характер. Тому, згідно з наказом Головного командира УПА Р. Шухевича від 3 вересня 1949 р. діяльність останніх підвідділів і штабів повстанської армії як бойових одиниць і органів управління тимчасово припинялася. Всі функції штабів УПА передавалися територіальним проводам ОУН⁸⁶.

Цілком ясно, що тепер змістилися й акценти в діяльності збройного підпілля. Поряд з проведенням диверсійно-терористичних дій значно більше уваги приділялося створенню мережі підпільних націоналістичних осередків в обласних

⁸⁰ Літопис УПА... – Т. 10. – С. 190.

⁸¹ Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто, 2003. – Т. 7. – С. 203.

⁸² Там само. – С. 144.

⁸³ Прикарпаття: спадщина віків... – С. 334.

⁸⁴ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 92. – Арк. 189.

⁸⁵ Літопис УПА. Нова серія... – Т. 7. – С. 246.

⁸⁶ Кендій А. Нарис боротьби ОУН–УПА... – С. 63.

і районних центрах, містах і великих населених пунктах, надавалося особливе значення залученню до лав визвольного руху студентської та учнівської молоді.

Рік 1950 приніс для націоналістичного підпілля нове знекровлення у боротьбі з тоталітарним режимом, наступав момент неминучого згортання організованого спротиву збройного підпілля.

Смерть Р. Шухевича, великі втрати командних кадрів, окружних, надрайонних і районних провідників, труднощі в отриманні провіанту та амуніції дезорганізували й послаблювали діяльність збройного підпілля. Однак, усі ці проблеми не послаблювали бажання повстанців і підпільників продовжувати антирадянську боротьбу. Це особливо проявлялося у прикарпатському регіоні, найпридатнішому для партизанських дій. Націоналістичне підпілля Станіславщини нараховувало 940 осіб, об'єднаних у складі 15 бойових груп, 148 підпільних організацій ОУН. Вони впродовж 1950 р. здійснили 174 акції⁸⁷. В інших трьох галицьких областях (Львівській, Дрогобицькій і Тернопільській) разом проведено 214 антирадянських акцій⁸⁸.

Незважаючи на послаблення визвольного руху, тоталітарний режим не добився очікуваної допомоги від місцевого населення. Так, 1 серпня 1951 р. на Станіславщині, за даними органів держбезпеки, налічувалося 93 групи й організації ОУН (586 осіб), а також 47 так званих “легальних” націоналістичних осередків (216 осіб). За 7 місяців 1951 р. повстанці й підпільники здійснили 63 акції, знищивши 34 представники радянського режиму⁸⁹.

На теренах Тернопільщини на 1 серпня 1951 р. діяли оргреферент крайового проводу ОУН “Поділля”–“Бурлан”, провідник Тернопільського окружного проводу ОУН – “Олесь”, провідники Бережанського і Скалатського надрайонних проводів, референт СБ Кременецького надрайону, 11 районних проводів ОУН і 31 кущова боївка – всього 144 особи⁹⁰. У 1951 р. збройне підпілля у Дрогобицькій, Львівській, Станіславській і Тернопільській областях здійснило 132 акції⁹¹.

За даними МДБ, на 17 квітня 1952 р. у збройному підпіллі продовжував діяти 71 провід ОУН різного рівня (160 осіб), 84 бойові групи ОУН (252 особи), а також окремі бойовики (647 осіб). На 21 листопада 1953 р. діяли 15 проводів ОУН (40 осіб), 32 підпільні групи і організації (164 особи), 106 окремих бойовиків, всього 310 осіб. Крім того, на обліку перебували 794 нелегали, з яких 372 були колишніми членами ОУН і УПА⁹². На 17 березня 1955 р. на західних землях України нараховувалося 11 розрізнених боївків чисельністю 32 особи, 17 окремих бойовиків, а також 500 нелегалів⁹³. У 1952–1953 рр. збройне підпілля вчинило у Дрогобицькій – 9, Львівській – 30, Станіславській – 25, Тернопільській – 14 антирадянських акцій⁹⁴.

⁸⁷ Прикарпаття: спадщина віків... – С. 335; ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 92. – Арк. 189.

⁸⁸ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 92. – Арк. 189.

⁸⁹ Прикарпаття: спадщина віків... – С. 335.

⁹⁰ Літопис УПА. Нова серія... – Т. 7. – С. 421.

⁹¹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 92. – Арк. 189.

⁹² Шаповал Ю. Війна після війни // Українська Повстанська Армія в боротьбі проти тоталітарних режимів. – Львів, 2004. – С. 192.

⁹³ Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто, 2001. – Т. 3. – С. 561–562.

⁹⁴ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 92. – Арк. 189.

Після смерті Й. Сталіна “українську карту” у боротьбі за владу намагався розіграти Лаврентій Берія. У спеціальній записці від 16 травня 1953 р. йшлося про ситуацію в Західній Україні, вказувалося на недоліки в роботі колишніх органів МДБ УРСР щодо боротьби з націоналістичним підпіллям. Однак після поразки Л. Берії у боротьбі за владу, його записку 2 липня 1953 р. вилучили з протоколів Президії ЦК КПРС, а заплановані там заходи не були реалізовані. Проте, вони певним чином вплинули на настрої населення західних областей, запалили у них іскру надії на можливі позитивні зміни в політиці тоталітарного режиму.

Від 1954 р. діяльність націоналістичного підпілля в західних областях повільно вщухала. За цей рік залишки збройного підпілля вчинили лише 19 акцій, з яких 7 були терористичними замахами. Мали місце 29 випадків розповсюдження антикомуністичних листівок⁹⁵.

Зрозуміло, що такі дії підпілля ОУН не могли не турбувати партійно-радянське керівництво України, яке ухвалило низку постанов і вжило низку заходів щодо ліквідації решток націоналістичного підпілля. Хоча залишки збройного підпілля не могли адекватно відповідати на репресії влади, проте в 1955–1956 рр. повстанці провели 35 акцій, в т. ч. 10 вбивств і 15 замахів, також зафіксовано 63 випадки розповсюдження антирадянських листівок, 203 факти надіслання листів з погрозами⁹⁶.

Боротьбу з рештками націоналістичного підпілля радянська влада вважала практично закінченою на початку 1956 р., коли органи держбезпеки завершили ліквідацію “збройних банд і організованого підпілля українських буржуазних націоналістів”⁹⁷. Однак, партійно-радянське керівництво України не знімало з порядку денного остаточне завершення боротьби з націоналістичним підпіллям. Адже саме в цей період поверталися до західного регіону України звільнені з місць ув’язнення і примусового поселення колишні учасники ОУН і УПА, їх родини і симпатки. Радянська влада побоювалася, що вони впливатимуть на молоде покоління, підштовхуючи його до боротьби за здійснення самостійницьких ідеалів.

Наприкінці 1950-х рр. тоталітарний режим вважав, що збройний опір націоналістичного підпілля подолано і тепер головною метою вбачав рішучу і послідовну боротьбу проти проявів “українського буржуазного націоналізму”. Новітні дослідження свідчать, що останні підпільні групи на Дрогобиччині були ліквідовані у 1955 р., а окремі підпільники, не бажаючи здатися ворогові, переховувалися до 1980 р.⁹⁸ Останній випадок із застосуванням військ КДБ стався 14 квітня 1960 р. у ході ліквідації групи нелегалів ОУН “Петра” на Тернопільщині. Жертвами цього бою стали П. Пасічний і О. Цетнарський⁹⁹.

За офіційними даними МДБ України, у період від 1944 до 1955 рр. українське підпілля вчинило на території чотирьох галицьких областей 9 312 акцій, в тому числі у Дрогобицькій – 1 849, Львівській – 3 101, Станіславській – 2 468, Тернопільській – 1 892¹⁰⁰.

⁹⁵ Літопис УПА. Нова серія... – Т. 7. – С. 32.

⁹⁶ Там само. – С. 33.

⁹⁷ Літопис УПА. Нова серія... – Т. 3. – С. 581.

⁹⁸ *Льницький В.* Український визвольний рух... – С. 162.

⁹⁹ Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст. Історичні нариси. – Київ, 2002. – С. 769–770.

¹⁰⁰ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 92. – Арк. 189.

За іншими джерелами, з боку ОУН і УПА у 1944–1956 рр. було здійснено 14 424 акції, зокрема 4 904 терористичні акти, 195 диверсій, 645 нападів на партійно-радянські органи, колгоспи, МТС, інші установи. Жертвами дій повстанців і підпільників стали 30 676 осіб. Серед них – 687 військовиків і бійців винищувальних батальйонів, співробітників НКДБ–МДБ; 1 864 співробітники НКВС–МВС; 2 590 “яструбків”; 3 199 військовиків внутрішніх, прикордонних військ і Збройних Сил СРСР; 2 депутати Верховної Ради УРСР, 1 голова облвиконкому, 40 голів міськ- і райвиконкомів, 1 454 голів сільських і селищних рад; 1 235 інших радянських працівників; 5 секретарів міських та 30 районних комітетів партії, 216 інших працівників партійних органів; 205 комсомольських працівників; 314 голів колгоспів; 676 робітників; 1931 представник інтелігенції, 15 355 селян і колгоспників¹⁰¹.

Однак національно-визвольний рух у Галичині в 1940–1950-х роках був приречений на поразку, оскільки перемогти могутню тоталітарну систему було неможливо, тим більше, що західні держави залишалися байдужими до багаторічної боротьби українських повстанців за державну незалежність, мали, за словами П. Полтави “мінімальне уявлення про фактичні внутрішні відносини в СРСР”¹⁰². Попри те, що, з воєнного погляду антикомуністичний опір ОУН і УПА завершився поразкою, ця боротьба згодом принесла свої плоди. Визвольний рух, керований ОУН, поклав початок новому етапові боротьби проти тоталітарного режиму з боку тієї частини українців, що усвідомлювала вагу національної ідеї й потребу її реалізації у власній незалежній державі.

¹⁰¹ Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст... – С. 770–771.

¹⁰² Федун П. – “Полтава”. Концепція Самостійної України... – С. 523.